

L'evolució del morfema de cinquena person en català antic: de *cantats* a *cantau*

The evolution of the 5th person morpheme in Old Catalan: from *cantats* to *cantau*

MANUEL BADAL
manual.badal@uv.es

ORCID: 0000-0003-1606-508X
Universitat de València

Resum: L'evolució del morfema verbal de cinquena persona de *-TIS* > *ts* a *u* [w] (*CANTĀTIS* > *cantats* > *cantau*) és un fenomen identificador de la llengua catalana, ja que es dona sistemàticament en totes les formes de cinquena persona de tots els verbs. La substitució de la forma *-ts* per *-u* s'inicia en català medieval i tarda bastant a consolidar-se gràficament. En aquest treball, analitzem, a partir d'un volum dels *Sermons* de sant Vicent Ferrer, quin és l'estadi evolutiu que presenta aquesta persona al començament del segle xv en els diversos temps verbals de l'indicatiu, del subjuntiu i de l'imperatiu. A més, analitzem si existeixen diferències significatives en l'adopció de les formes innovadores en *-u* entre els tres modes. Finalment, comparem els nostres resultats amb els recomptes de Wheeler (2012) per a establir si el gènere i l'estil de les obres afecta la distribució de les diferents variants.

Paraules clau: català, morfologia flexiva, diacronia, verbs, cinquena persona

Abstract: The evolution of the 5th person verbal morpheme from *-TIS* > *-ts* to *-u* [w] (*CANTĀTIS* > *cantats* > *cantau*) is a defining feature of Catalan, as it systematically occurs in all 5th person forms of all verbs. The replacement of the ending *-ts* by *-u* begins in medieval Catalan and takes a long time to consolidate graphically. In this paper, we analyze, from a volume of Saint Vincent Ferrer *Sermons*, the evolutionary stage that this person presents at the beginning of the 15th century in the verb tenses of indicative, subjunctive and imperative. In addition, we analyze if there are significant chronological differences in the adoption of the innovative forms ending in *-u* between the three moods. Finally, we compare our results with Wheeler (2012) data to establish whether genre and style affect the distribution of the ending variants

Keywords: Catalan, inflectional morphology, diachrony, verbs, 5th person

* Aquest estudi, finançat pel programa de subvencions per a la contractació de personal investigador de caràcter predoctoral (ACIF/2017) de la Generalitat Valenciana, forma part del projecte PID2020-113971GB-C21, finançat pel MCIN / AEI / 10.13039/501100011033. Agraïsc els suggeriments de Jesús Jiménez i de Manuel Pérez Saldanya.

DATA PRESENTACIÓ: 07/02/2019 ACCEPTACIÓ: 14/03/2019 · PUBLICACIÓ: 23/06/2019

«Hohiu, hohiu, tots los qui bé amats»
Ausiàs March (XIX, 1)

1. Introducció

En aquest treball, s'analitzen els morfemes verbals de cinquena persona d'una part representativa de temps verbals en el VI volum dels *Sermons* de sant Vicent Ferrer. L'objectiu és estudiar quines formes mantenen la terminació etimològica *-ts* (*cantats*, *cantàvets*, *cantets*, etc.), procedent de la terminació llatina *-TIS* (per exemple, *CANTĀTIS*) i quines presenten ja l'evolució en *-u*, pronunciada com una semivocal [w] (*cantau*, *cantàveu*, *canteu*, etc.). Convé subratllar, d'antuvi, que el mode imperatiu s'ha de tractar a banda, atès que l'imperatiu llatí de cinquena persona no té la marca *-TIS*, sinó *-TE*, que evolucionà inicialment a *-t*: per exemple, *CANTĀTE* > *cantat*. Ens interessa aquest canvi perquè el pas de *-ts* a *-u* és un fenomen peculiar dins de la gramàtica històrica catalana:

L'evolució de la semivocal *-u* dels diftongs *-au*, *-eu*, *-iu*, etc., es considera el fenomen més característic de la història fonètica catalana, tant per la seva originalitat dins el quadre de desenvolupaments romànics com pel seu abast dins la mateixa llengua, puix que, havent afectat un gran nombre de mots, dona al català una fesomia particular (Gulsoy 1993: 123)

Aquesta evolució es produeix a causa de «La confusió en w dels fonemes **b**, **d**, **g**, de la sèrie contínua sonora, quan es trobaven en posició implosiva» (Rafel i Fontanals 1963: 210), això és, en posició de coda sil·làbica interior o final de mot, com il·lustrem en (1), amb representacions de l'alfabet fonètic internacional.

- (1) a. DEBET > de[β]e > de[β] > de[w]
b. RIDET > ri[ð]e > ri[ð] > ri[w]; CADET > ca[ð]e > ca[ð] > ca[w]
c. IUGUM > jo[ɣ]o > jo[ɣ] > jo[w]

En el cas dels verbs, Coromines apunta que «les segones persones del plural, com *CANTĀTIS*, arribaren a *cantau* passant per *cantadz* i *cantað*» (1983: 211). A més, com Rafel i Fontanals indica, Coromines va realitzar una observació interessant pel que fa a la possible evolució d'aquest morfema:

El fet, destacat per Coromines, que el morfema verbal de segona persona del plural havia de tenir ja la realització fonètica *-u* abans de l'ensordiment de les sonores finals, documentades ja com a sordes al segle XIV. L'argumentació de Coromines es basa en la hipòtesi que si aquest canvi no s'hagués acomplert abans d'aquesta època, el resultat definitiu del morfema verbal llatí *-TIS* hauria estat una consonant sorda (Rafel i Fontanals 1963: 198).

Per tant, d'acord amb l'explicació de Coromines, es pot proposar el primer quart del segle XIII com a data d'acompliment del fenomen de vocalització per al morfema verbal. La generalització de la forma fònica [w] s'hauria produït, segons aquest autor, en el primer quart del segle XIII, mentre que la generalització de la forma gràfica *-u*, cap a la meitat del segle XV. Gulsoy, al seu torn, planteja la següent hipòtesi per a l'evolució del morfema *-TIS*:

podem afirmar que la terminació *-TIS* va passar per les etapes de *-ds > -dẓ > -ḏ > -u*, però en alguns cercles de la societat i fins en algunes regions s'havia ensordit en *ts* a l'etapa de *dẓ*. Aquests canvis semblen haver tingut lloc durant el primer quart de s. XIII, poc més o menys. La grafia *tẓ*, que evidentment reflectia [dz], apareix en alguns documents fins devers 1250 [...]. La llengua culta rebutjà una pronúncia amb *-u* des d'un principi, i la lluita entre *u* i *ts* va continuar més de dos segles, amb la *-u* guanyant terreny progressivament. (Gulsoy 1993: 160)

Quan estudiem un canvi d'aquestes característiques, s'ha de tenir present que una evolució fonètica no arriba a l'escriptura fins després d'un temps d'haver-se iniciat i, de vegades, fins i tot consumat. Com apunta Rafel i Fontanals (1963: 192), els testimoniatges gràfics de la *-u* (representant la semivocal [w]) del morfema verbal de cinquena persona no són generals fins a mitjan segle XV, i encara conviuen en el segle següent amb formes gràfiques com *-ts*, *-dẓ*, *-tẓ*, etc. D'acord amb aquest autor, es poden establir tres etapes pel que fa a la manifestació gràfica d'aquesta evolució:

o 1a etapa (s. XI-XIII): *-ts*, *-tẓ*, *-dẓ*, *-ẓ*

o 2a etapa (s. XIII): *-ts*, *-tẓ*, *-ds*

o 3a etapa (s. XV): *-u*

Al seu parer, es pot afirmar que si el morfema verbal de cinquena persona del català es representa amb *-u* és perquè:

s'assimilà a l'evolució de *ẓ* abans que aquest es confongués amb *ḏ*; fins a tal punt que, segons la nostra manera de veure, si *ẓ* i *ḏ* no s'haguessin confós en el sistema del català antic, el morfema verbal que ens ocupa hauria seguit l'evolució de *ẓ* i no la de *ḏ*, i, per tant, avui no seria *w* (Rafel i Fontanals 1963: 207-208).

Però ¿per què el pas a *-u* com a morfema verbal de cinquena persona tardà tant a reflectir-se gràficament respecte d'unes altres evolucions semblants? Probablement perquè la realització més etimològica tenia valor morfemàtic per als parlants, de forma que aquests es resistiren més a consumir el canvi. Per tant, les formes amb *-u*, després d'haver-se imposat en l'evolució fonològica de la llengua, hagueren de vèncer també les resistències de la forma gràfica.

L'objectiu fonamental d'aquest estudi és, doncs, palesar la distribució de les formes etimològiques i innovadores en cada temps verbal, per a delimitar en quin moment evolutiu es troben els *Sermons* i veure si es poden establir diferències entre els temps dins de cada mode; d'altra banda, comparem les proporcions de les formes verbals entre els tres modes, indicatiu, subjuntiu i imperatiu, amb la intenció de constatar si tots tres segueixen una evolució paral·lela o si, per contra, presenten diferències en l'adopció de les formes amb *-u*. A més, en aquest treball també comparem la distribució de les formes verbals dels *Sermons* amb les del *Curial e Güelfa*, de mitjans del segle xv. En un estudi sobre aquesta obra, Wheeler remarca la superioritat de les formes etimològiques amb *-ts* sobre les formes innovadores amb *-u* (2012: 891): «al CeG [*Curial e Güelfa*] es manté amb un gran predomini la forma tradicional de la desinença de la 2a persona del plural en *-ts*.» D'acord amb aquest autor, les formes amb *-u* comencen a introduir-se en la llengua escrita durant la segona meitat del segle xiv. En la primera meitat del xv esdevenen bastant freqüents, i acaben consolidant-se en la segona meitat del xv. Per tant, els resultats que obtinguem dels *Sermons* ens serviran per a comprovar si la distribució de les formes verbals s'adiu amb aquesta tendència, d'acord amb la qual les formes etimològiques amb *-ts* haurien de ser encara les majoritàries.

Amb l'objectiu de descriure la penetració de formes amb *-u* en les obres de sant Vicent Ferrer, en l'apartat següent exposem la metodologia que hem seguit a l'hora d'extraure i analitzar les dades (§ 2). En § 3 oferim els recomptes extrets dels *Sermons*, per tal de quantificar la distribució de les formes de cinquena persona amb la terminació *-ts* (i també *t*, en el cas de l'imperatiu) i la terminació *-u* en els diversos temps verbals. A continuació, en § 4, analitzem si hi ha diferències estadístiques significatives en la distribució de les formes verbals segons el mode. Finalment, cloem el treball amb les conclusions.

2. Metodologia

Per tal d'extraure les formes verbals de cinquena persona, hem processat el volum VI dels *Sermons* de sant Vicent Ferrer, de la primera meitat del segle xv. El marcatge de les formes verbals objecte d'estudi s'ha dut a terme mitjançant un sistema d'etiquetes entre claudàtors, com s'exemplifica en (2). Dins de cada etiqueta s'indica la persona (5), les inicials del temps verbal (en el primer exemple, PI es refereix al present d'indicatiu; en el segon, FI al futur d'indicatiu) i la representació gràfica del morfema de cinquena persona detectat (*-ts*, *-t* o *-u*). A partir d'aquestes fitxes es van comptar els casos i s'elaboraren les taules que presentem al llarg del treball.

(2) Tots quants sóts **[5PI, -ts]** sens peccat e entrarets **[5FI, -ts]** en lo meu regne

Un cop realitzats els recomptes, per a dilucidar si la distribució de les terminacions *-ts* i *-u* (variable 'terminació') en relació amb els modes (variable 'mode') és aleatòria o no, hem realitzat diverses

proves khi-quadrat amb el programa SPSS (IBM Corp. 2019). Per a dur a terme el test estadístic, hem deixat al marge les formes verbals d'imperatiu acabades en *-t*, ja que el que pretenem escatir és la jerarquització del canvi *ts > u* entre els modes, i no ens interessen altres morfemes secundaris; l'objectiu del test, doncs, és constatar si els modes experimenten el canvi *ahora* o si presenten diferències estadísticament significatives entre si.

El test khi-quadrat es basa en la comparació de les freqüències bivariades obtingudes a partir de les dades obtingudes (freqüències empíriques) amb les freqüències que resultarien si no hi haguera relació d'associació entre les variables 'terminació' i 'mode' (freqüències teòriques). El test produeix dos indicadors: el valor per a χ^2 per a una distribució de dues variables —terminació *-ts* i terminació *-u*— en tres modes (amb 2 graus de llibertat) i la significació asimptòtica (*p*). El valor de *p* s'avalua a partir del llindar de 0,05, com és habitual en les ciències experimentals: quan el valor de *p* és menor de 0,05, la probabilitat que els elements s'hagen distribuït aleatòriament segons la freqüència global entre els diferents grups és baixa (menor d'un 5 %); en aquest cas, hauríem de descartar la hipòtesi nul·la, segons la qual la variable 'mode' no influeix en la distribució de les terminacions i assumir que, per contra, la distribució de les terminacions en els diferents modes varia. En canvi, si el valor de *p* és major que 0,05, és a dir, si la probabilitat d'obtenir la distribució real de manera aleatòria és major que un 5 %, acceptarem la hipòtesi nul·la i suposarem que les terminacions s'han distribuït amb el mateix criteri en els diferents modes. Una vegada s'ha constatat si les terminacions estan organitzades d'una manera aleatòria o no, cal veure quina és la potència de la relació entre les variables. Aquesta dada ve determinada per la *V* de Cramer; el rang d'aquest paràmetre va de 0 a 1: un efecte feble va de 0,1 a 0,2; un de moderat, de 0,2 a 0,4; un de relativament fort, de 0,4 a 0,6; un de fort, de 0,6 a 0,8, i un de molt fort de 0,8 a 1 (Rea i Parker 2014: 219).

3. Anàlisi de les formes verbals en els *Sermons*

En aquest apartat, presentem els recomptes de les formes de cinquena persona dels temps següents: en primer lloc, de l'indicatiu, tractem el present, l'imperfet, el futur i el condicional; en segon lloc, del subjuntiu, estudiem el present i l'imperfet; finalment, tractem l'imperatiu a banda, com ja havíem avançat.

3.1. Resultats dels temps d'indicatiu

Pel que fa al present d'indicatiu, disposem d'una quantitat molt elevada de formes, més de tres-centes, la qual cosa ens permet fer una anàlisi ben fonamentada (vegeu taula 1). En el model de taula que fem servir, assignem una columna per a cada terminació (en aquest cas, *-ts* i *-u*). Quan les formes apareixen més d'una vegada, ho indiquem amb una *x* seguida del nombre de vegades que es documenta cada cas. Finalment, es recompten els diferents verbs i el conjunt de formes de cada classe, a partir del qual es fan els percentatges.

Taula 1. Formes de cinquena persona del present d'indicatiu

-ls	-u
anats x2, demanats x2, devets x8, fets x3, havets x6, meravellats, metets, perdonats, prenets x2, sabets x16, sóts x4, tenits, vehets x12, venits x2, volets x4	abastonegau, adoraui, ajustau, anau x10, aturau, cerquau x2, combregau, començau, confessau x2, confiaui, conexeui x2, cuydau, demanau, deveu x12, deÿu (o dehiu, dehyu) x17, dieu (o dyeu) x3, dinau, donau x2, elegiu x2, enteneu, estau x2, feu x13, haveu x19, jaquiui, lexau, llevau, moriu, multiplicau, obligau x2, parlau, peccau, pensau, perdeu, perseverau, pescau, plorau, podeu x8, portau, posau, preneu x2, preÿcau, revocau, sabeu x25, servau, serviui, soplicau, sou x24, studiaui, suporteu, teniu x11, treballau, trobau, veheu x5, venceu, veniu x2, vestiu x6, voleu x38
verbs 15 formes 65 (21,04 %)	verbs 57 formes 244 (78,96 %)

En aquest temps verbal, el predomini de les formes innovadores, acabades en *-u* (3), és aclaparador respecte de les formes etimològiques, terminades en *-ls* (4): tant el nombre de casos com el de verbs amb les formes en expansió quadrupliquen gairebé les formes en recessió. D'acord amb això, podem extraure la conclusió que en aquest temps verbal la substitució de les formes etimològiques per les formes en *-u* es devia trobar molt avançada. No obstant això, trobem casos concrets de verbs que encara presenten forma etimològica però no la innovadora, com *metets* o *perdonats*, o que presenten ambdues formes però la majoritària és l'etimològica, com és el cas de *vehets* o *demanats*.

- (3)
- Sabeu* per què ve aquest accident? (p. 24)
 - Com *veheu* vosaltres l'aygua de la font natural, que nunca se atura en hun loch, mas va fins que és a la mar (p. 25)
 - E què *deveu* fer vós per tal que Jesuchrist vos face almoyna? (p. 239)
- (4)
- Si *demanats* al meu pare alguna cosa en lo meu nom (ço és de Jesús), serà-vos dada (p. 101).
 - E ja *vehets* naturalment com les bèsties del desert han ja pau, e açò per amistança. (p. 21)
 - La solemnitat e festa de aquest dia present, ja *sabets* que és de aquell gloriós Apòstol, mosèn sant Andreu, e semblantment serà lo sermó. (p. 177)

Pel que fa a l'imperfet d'indicatiu, l'escassetat de formes d'aquest temps constatades als *Sermons* (vegeu taula 2) no ens permet fer una anàlisi de la qual puguem extraure'n conclusions fiables.

Taula 2. Formes de cinquena persona de l'imperfet d'indicatiu

-ts	-u
haviets	haviéu x2, ploràvau
verbs 1 formes 1 (25 %)	verbs 2 formes 3 (75 %)

Els casos que apareixen són una representació, a petita escala, d'allò que ocorre en la resta de temps, és a dir, una major proporció de les formes innovadores (5) sobre les etimològiques (6). A més, l'únic verb amb forma etimològica del corpus, *haver*, també presenta, en altres ocasions, la variant amb *-u*; per tant, en aquest temps no es documenta cap verb completament reticent al canvi.

- (5) a. si vós *haviéu* una cosa, ço és, los huylls vayres, vós sériéu la pus bella dona del món! (p. 225)
b. Odàl ma filla, e per què *ploràvau*? (p. 132)

- (6) E per ço, si *haviets* lum que poguesses veure la glòria de paradís o infern, del temps no n perdriets gens. (p. 193)

Un altre temps verbal del qual disposem de bastants mostres és el futur (vegeu taula 3).

Taula 3. Formes de cinquena persona del futur d'indicatiu

-ts	-u
entrarets, estarets, farets, haurets x4, porets, sabrets x2, serets, veurets x4	caureu, condempnareu, conexereu, cridareu, dareu, dirau, direu x3, entrareu x3, estareu, estendreu, fareu x3, haureu x4, hoireu, ireu x2, morreu x3, plaureu, plorareu, poreu x7, sereu x13, siureu, tremolareu, trobareu x2, veureu x7, volreu x2
verbs 8 formes 15 (19,48 %)	verbs 24 formes 62 (80,52 %)

En aquest temps, el nombre de formes innovadores (7) quadruplica de nou les formes etimològiques (8), i el nombre de verbs diferents en què apareixen les triplica. En un temps verbal d'ús prou freqüent com aquest, el canvi també està molt avançat. Cal destacar, però, que les úniques formes del verb *saber* que apareixen són les acabades en *-ts*, i que les formes del verb *haver* es documenten les mateixes vegades amb les dues terminacions.

- (7) a. Oo, Senyor! E obres justes *condempnareu* vós? (p. 143)
 b. E Senyor, e què m *dareu*? (p. 127)
 c. Si diligentment volem pensar, *trobareu* que del començament del món fins a la fi jamay no entrà degú en paraís sinó per victòria de batalla. (p. 87)
- (8) a. Tots quants sóts sens peccat e *entrarets* en lo meu regne, lo qual ja vos fon aparellat a *constitutione mundi*. (p. 8)
 b. Perquè, que quan *farets* almoyna de la bossa, *estarets* aquí lagujan a obrir la bossa e poriets venir en ocasió de vanaglòria. (pp. 239-240)
 c. ja vos n'è fet hun tractat que fiu al papa, e axí hajats aquell e *sabrets-ó*, que molts de aquesta ciutat lo tenen ja. (p. 230)

El condicional és un altre temps verbal del qual comptem amb pocs casos; per tant, l'anàlisi només pot ser aproximada (vegeu taula 4).

Taula 4. Formes de cinquena persona del condicional d'indicatiu

-ts	-u
perdríets, poriets	açotariéu, deuriéu x2, diriéu x2, estaríeu, hauríeu, poríeu x2, seriéu, trobaríeu, volríeu
verbs 2 formes 2 (14,29 %)	verbs 9 formes 12 (85,71 %)

Tot i això, les formes amb *-u* (9) superen amb diferència les ocurrencies acabades en *-ts* (10). Sembla, doncs, que en aquest temps verbal el canvi també està bastant avançat. Com en els temps estudiats anteriorment, en el condicional només trobem un verb que presenta la forma etimològica però no la innovadora: el verb *perdre*.

- (9) a. Per què no us *açotariéu* vós, e yo? Per ço no passem pena dellà. (p. 183)
 b. Sent Johan fo més de dins, e axí com vós estaríeu dins lo bany, *trobaríeu* gran plaer, axí trobava plaer en l'oli bullent. (p. 206)
 c. Pus no voleu aqueix, *volríeu* a mon senyor? (p. 132)
- (10) a. E per ço, si haviéts lum que poguesses veure la glòria de paradís o infern, del temps no n *perdríets* gens. (p. 193)
 b. Perquè, que quan *farets* almoyna de la bossa, *estarets* aquí lagujan a obrir la bossa e *poriets* venir en ocasió de vanaglòria. (p. 239-40)

En resum, en el conjunt dels temps d'indicatiu, les formes innovadores amb *-u* representen al voltant del 80 %, mentre que les formes etimològiques amb *-ts* constitueixen entorn del 20 %. En general, no hi ha verbs amb una forma o una altra exclusivament, tot i que en alguns casos certs verbs només presenten una forma, com el verb perdonar en el present d'indicatiu (*perdonats*), o el verb saber en el futur d'indicatiu (*sabrets*). Es tracta, però, de casos anecdòtics, que no semblen estadísticament rellevants.

3.2. Resultats dels temps de subjuntiu

Centrem-nos ara en els dels temps de subjuntiu. Del present se n'ha extret un nombre bastant elevat de formes (vegeu taula 5).

Taula 5. Formes de cinquena persona del present de subjuntiu

<i>-ts</i>	<i>-u</i>
enamorets, entenats x4, entengats, estigats, façats, hajats x5, lexets, parlets, pensats, prengats, sapiats, serviats, siats x6, soltats, sperets, trobets, vejats x2, vullats x5	acostumeu, caygueu, cregau, dejuneu, digau x2, disputeu x2, doneu x2, entenau x2, estigau x2, excuseu, façau x2, firau, hajau x4, indigneu, isquau, jureu, leveu, lexeu, mateu, mostreu x2, murmureu, oblideu, occupeu, ordeneu, orgulleu, penseu x2, perdoneu x2, poseu, prengau, reclameu, sentau, siau x5, sostingau, tingau, toleu, vullau x8
verbs 18 formes 35 (37,23 %)	verbs 36 formes 59 (62,77 %)

En aquest temps, es documenten més casos de formes innovadores (11) que d'etimològiques (12). Tanmateix, a diferència dels temps d'indicatiu, en què la proporció de les formes en *-u* és aclaparadora respecte dels verbs acabats en *-ts*, en el present de subjuntiu les formes en expansió ni tan sols dupliquen les formes recessives. Això sí, el nombre de verbs diferents amb l'esmentada semivocal sí que duplica el de verbs que presenten la terminació etimològica.

- (11) a. E per ço que no y *caygueu*, per esta manera diu sent Joan: «*Nolite diligere... in eternum*». (p. 234)
 b. Mas vosaltres preveres no *lexeu* vostres hores, e si no les sabeu, aprenet-les. (p. 224)
 c. E per ço per amor de Déu guardau-vos d'ací avant de peguejar e no *sostingau* per res peccats manifests, si voleu que no *sentau* guerres, etc. (p. 113)
- (12) a. Guardau-vos que jamás hac home e l món tan celós com aquest; no us *enamorets* de degú. (p. 134)
 b. No *façats* tals coses, car si lo marit vos mathe, màrtir sereu en paradís ab sancta Caterina. (p. 217)
 c. Que vosaltres no *devets* jaquir la muller, per bé que *serviats* a Déu. (p. 183)

L'altre temps verbal del subjuntiu estudiat és l'imperfet. Una vegada més, el nombre exigü de formes que es testimonia en els *Sermons* no ens permet extraure conclusions fermes (vegeu taula 6).

Taula 6. Formes de cinquena persona de l'imperfet de subjuntiu

<i>-ts</i>	<i>-u</i>
fésssets, sentíssets, tinguésssets	compràsseu, féreu, humiliàsseu, matàsseu, tornàsseu, traguésseu, trobàsseu
verbs 3 formes 3 (30 %)	verbs 7 formes 7 (70 %)

En aquest temps, les formes en expansió, amb *-u* (13), dupliquen les formes en recessió, les acabades en *-ts* (14). No obstant això, el nombre de dades és insuficient per a poder afirmar que aquesta diferència és estadísticament rellevant. Cal esmentar que dues de les formes verbals etimològiques no tenen forma equivalent en la terminació innovadora: les corresponen als verbs *sentir* i *tenir*.

- (13) a. Oo, Senyor, si havie ·CC· reals d'argent e que n *compràsseu* pa e que n *féreu* bocinets, no y bastarie». (p. 160)
 b. Senyor, bé merexeria que la *matàsseu*; mas no la mateu, que no serie gran victòria (p. 135)
 c. Açò no u traguésseu a conseqüència per a vosaltres, «*quia tu sanus repulisti*». (p. 224)
- (14) a. Més valrie que *fésssets* dar a la muller que li haveu tolt lo marit e no ha res de què s govern. (p. 125)
 b. si voleu que aquesta ciutat sie provehida per Déus, que no *sentíssets* guerres, secades, mortaldats, etc., que *tinguéssets* bones ordenances per a estirpar peccats manifests (p. 164)

Fet i fet, sembla que en els temps de subjuntiu el canvi no està tan avançat com en l'indicatiu; així, mentre que en aquest darrer les formes amb *-u* quadrupliquen les que acaben *-ts*, en el subjuntiu les formes innovadores només dupliquen, aproximadament, les etimològiques.

3.3. Resultats de l'imperatiu

Les formes de cinquena persona de l'imperatiu han de ser estudiades a banda, perquè, com s'ha indicat, no provenen de formes llatines acabades en la desinència *-TIS*, sinó en la desinència *-TE*, com per exemple *CANTĀTE*, *VIDĒTE* i *DORMĪTE*; com a resultat d'això tenim tres opcions: la terminació etimològica *-t* i les terminacions analògiques *-ts* i *-u*.

Com Gulsoy apunta (1993: 354), en la llengua antiga, fent la funció d'imperatiu, generalment s'empraven, al costat de les formes etimològiques amb *-t* (p. ex., *dat*, *prenet*, *convertit*), les formes de l'indicatiu i del subjuntiu. El subjuntiu era corrent, sobretot, en els verbs de la segona conjugació, però sense ser exclusiu: així, com es constata als *Sermons*, alternen formes com l'indicatiu *sabets* i el

subjuntiu *sapiats*. A mitjan segle xv, quan apareixen les formes en *-u* amb caràcter general, *cantats* cedeix el lloc a *cantau*, *dormits* a *dormiu*, i *sabets* i *sapiats* a *sabeu* i *sapiau*. La desinència *-au* de la primera conjugació continua en català general fins al segle xvi. Avui dia, només es conserva en balear i alguerés. D'acord amb Gulsoy (1993: 366), en el segle XIII les formes d'imperatiu en *-t* encara eren bastant freqüents, la qual cosa suggereix que el procés de confluència de les formes etimològiques amb les de l'indicatiu en *-ts* tardà uns segles a consolidar-se. En aquesta línia, els *Sermons* vicentins, compilats en el segle xv, segueixen mantenint, en part, l'alternança entre les formes etimològiques amb *-t* i les formes innovadores amb *-ts* i *-u* (vegeu taula 7), la qual cosa ens ha de fer pensar en el caràcter conservador del parlar a què pertanyen.

Taula 7. Formes de cinquena persona de l'imperatiu

<i>-t</i>	<i>-ts</i>	<i>-u</i>
aprenet, avet, avisat, dat x4, escoltat x11, fet x4, guardat x2, metet x2, mostrat, obrat, pensat x15, perdonat, pregat, prenet x2, regit, venit	descarregats, dexats, deÿts, digats x6, escoltats x3, fets x6, hajats x4, mesclats, notats, pensats, pregats, prenets, sabets x2, sapiats x21, vejats x39, venits, vets	acompanyau, ajudau x2, anau x2, apparellau x3, apparelleu, appellau x2, avisau x5, bategau, bateu, beneÿu, confessau, cremau, cuydau x2, dau x8, despullau x2, digau x12, dinau, donau x2, enceneu, enteneu, feu x4, fugiu, girau, governau, guardau x7, hajau x5, humiliu, lexau, lexeu, menjau, meteu x2, mirau, mostrau x2, notau x2, pagau x2, parau, pensau x3, perdonau, plegau x2, plorau x3, posau x3, preneu x6, provehiu, refermau, responeu, restituiu, sapiau x43, tapau, toleu, tornau, trobau, vejau x6, vestiu x6, vullau x4
verbs 16 formes 49 (15,91 %)	verbs 17 formes 91 (29,55 %)	verbs 54 formes 168 (54,55 %)

En els *Sermons*, les formes etimològiques acabades en *-t* encara apareixen ben representades (15); tanmateix, les formes analògiques amb *-ts* les dupliquen (16), i les formes més innovadores amb *-u* gairebé les quadrupliquen (17).

- (15) a. Mas vosaltres preveres no lexeu vostres hores, e si no les sabeu, *aprenet*-les. (p. 224)
b. Hee, *mostrat* les mamelles als milans! (p. 216)
c. *Regit*-vos com vos hé mostrat! (p. 207)

- (16) a. Ara *escoltats*: ans del dinar yo hé notat oració, e après del dinar axí mateix, que aquella gent digueren laors a Déu. (p. 167)
b. *Notats* ací que contrària ordenació serà de dar la sentència e de la execució. (p. 280)
c. *Venits* a ma casa! (p. 240)
- (17) a. O bon cavaller, *anau*-vos-ne, sinó morreu ací ab mi! (p. 79)
b. Oo, per amor de Déu, *lexau* aquex camí, que yo veyg llà los ladres que vos robaran! (p. 174)
c. O sent Thomàs, e *tornau*-los-me aytals com los me tenia! (p. 225)

D'acord amb els principis de la morfologia natural (Dressler 1976; Mayerthaler 1987; Wurzel 1987), és evident que en la substitució de les formes etimològiques acabades en *-t* per les formes analògiques acabades en *-ts* i en *-u* actua el principi d'uniformitat (Mayerthaler 1987: 49), d'acord amb el qual cada forma ha de tenir només una funció; per tant, la desaparició de *-t* en favor de *-ts* i *-u* evita que la cinquena persona presente una marca específica en un únic temps, l'imperatiu. A més, aquest canvi està ajudat, com diu Gulsoy (1993: 366), per la proximitat formal de les terminacions *-t* i *-ts* i pel fet que en les formes que provenen del subjuntiu, que, com hem indicat, podien usar-se indistintament per a l'imperatiu, ja s'usava la terminació *-ts* (p. ex., *no cantets*). Les terminacions d'indicatiu, doncs, no haurien adquirit una funció nova com a imperatiu ni haurien relegat les formes etimològiques d'aquest mode, sinó que s'hauria produït una convergència de les formes amb *-d* / *-t* (< -TE), com *cantat*, amb les formes d'indicatiu acabades en *-ts*, com *cantats*. Tanmateix, en el cas de les formes del present de subjuntiu, sí que hi hagué l'adquisició d'una nova funció (Gulsoy 1993: 366). Açò no ens hauria de sorprendre, ja que l'imperatiu negatiu s'expressava mitjançant el present de subjuntiu (*no façats*, *no vejats*) i, a més a més, en aquest temps s'expressaven també els manaments indirectes a altres persones.

Finalment, cal fer referència a les formes majoritàries que apareixen en els Sermons, les formes acabades en *-u*: en l'època en què els sermons vicentins foren compilats, aquestes formes innovadores començaven a esdevenir habituals en els textos literaris. Per tant, les formes procedents de l'indicatiu i del subjuntiu són les més emprades, enfront de les formes d'imperatiu etimològiques en *-t*. El fet que aquestes darreres formes seguisquen resistint pot conduir a la hipòtesi que els parlars occidentals mantingueren les formes etimològiques durant més temps.

Com indica Gulsoy (1993: 374), l'imperatiu en *-t* no apareix ja en els textos literaris del segle xv, com el *Curial e Güelfa*, el *Tirant lo Blanch*, l'*Espill* o els poemes d'Ausiàs March. A més, en les tres darreres obres esmentades l'ús de les formes en *-u* ja és general per a la cinquena persona. És probable, doncs, que l'imperatiu en *-t*, que tenia un ús limitat en la llengua literària, fora eliminat juntament amb les formes amb *-ts*.

4. Comparació entre els modes

Per tal de veure si en tots els modes en conjunt –incloent-hi, doncs, tots els temps estudiats– el repartiment de les formes amb *-ts* i de les formes amb *-u* és equivalent, hem portat a terme un test khi-quadrat. Com hem esmentat a la metodologia, a l'hora de fer aquest test hem eliminat les formes etimològiques de l'imperatiu, acabades en *-t*, atès que el que ens interessa és discernir com s'ordenen els modes en el canvi *ts > u*; per tant, a partir dels resultats analitzarem si alguns modes van agrupats en el canvi o si hi ha diferències estadísticament significatives en l'adopció de la terminació innovadora.

Com observem en la taula 8, la distribució percentual entre formes acabades en *-ts* i formes acabades en *-u* varia notablement entre els diversos modes. Els resultats obtinguts del corpus revelen que hi ha diferències significatives en la distribució de les formes de cinquena persona en funció de la variable 'mode' ($\chi^2(2) = 21,562$, $p < 0,001$, V de Cramer = 0,168). El valor de p , menor de 0,05 %, ens informa que, en aquesta mostra, la probabilitat que les formes acabades en *-ts* i les formes acabades en *-u* s'hagen distribuït aleatòriament entre els modes és molt baixa. Per això, podem afirmar que la variable 'mode' influeix en la distribució de les formes verbals. Pel que fa a la V de Cramer, el fet que tinga un valor entre 0,1 i 0,2 ens indica que l'associació de la variable 'mode' amb la variable 'terminació' és feble; aquest valor és lògic, ja que el subjuntiu i l'imperatiu van darrere de l'indicatiu en el canvi, però la diferència entre els modes tampoc no és excessiva.

Taula 8. Taula creuada de les formes de cinquena persona en els *Sermons*, amb els recomptes per modes –variable 'mode'– en les files i amb els recomptes segons el tipus de terminació –variable 'terminació'– en les columnes.

			Terminació	
			<i>-ts</i>	<i>-u</i>
Mode	Indicatiu	Recompte	83	321
		Recompte esperat	111,7	292,3
		% dins de mode	20,5 %	79,5 %
	Subjuntiu	Recompte	38	66
		Recompte esperat	28,7	75,3
		% dins de mode	36,5 %	63,5 %
	Imperatiu	Recompte	91	168
		Recompte esperat	71,6	187,4
		% dins de mode	35,1 %	64,9 %
Total		Recompte	212	555

D'acord amb les dades extretes dels *Sermons*, sembla que els temps d'indicatiu són els més innovadors, puix que les formes amb *-u* representen gairebé el 80 % dels casos d'aquest mode; en canvi, els temps de subjuntiu i l'imperatiu presenten un ritme evolutiu similar, ja que en els dos modes les formes amb *-u* constitueixen al voltant del 65 % del total. Per a refermar que, efectivament, aquests dos modes s'agrupen conjuntament, això és, que no hi ha divergències entre el subjuntiu i l'imperatiu, hem fet un altre test khi-quadrat amb aquests modes només. Els resultats indiquen que no hi ha diferències notòries en la distribució de les formes de cinquena persona entre aquests dos modes ($\chi^2(1) = 0,064$, $p = 0,801$, V de Cramer = 0,013); el valor de p , major de 0,05 %, demostra que, en aquest cas, la probabilitat que les terminacions *-ts* i *-u* s'hagen distribuït aleatòriament entre aquests modes és molt alta.

5. Discussió final i conclusions

Després d'haver analitzat els recomptes dels temps d'indicatiu, de subjuntiu i d'imperatiu, la primera conclusió que es pot extraure és que les formes acabades en *-u* prevalen ja sobre les formes terminades en *-ts* en els tres modes. Tanmateix, d'acord amb les dades dels *Sermons*, aquest procés es troba més avançat en uns temps que en uns altres.

En el present d'indicatiu, temps més emprat dins del mode, es documenten moltíssimes formes acabades en *-u*, fins al punt que gairebé quadrupliquen les formes en *-ts*. Una de les causes d'aquesta prevalença pot ser l'alta freqüència d'ús, ja que és un dels temps verbals més emprats en els *Sermons*. Es pot plantejar la hipòtesi que, en aquest cas, els temps més utilitzats serien aquells que afavoririen el canvi. L'altre temps de l'indicatiu que presenta formes suficients per a extraure'n conclusions robustes és el futur. De nou, les formes innovadores tornen a quadruplicar les etimològiques. Per tant, els dos temps d'indicatiu amb més presència donen suport a la hipòtesi plantejada.

El cas del present de subjuntiu és lleugerament diferent dels temps d'indicatiu. En aquest temps, el canvi encara no es troba en un moment tan avançat com ocorre en els temps d'indicatiu, puix que les formes innovadores només dupliquen, si fa no fa, les etimològiques. Com s'acaba d'esmentar, potser un dels factors té a veure amb la freqüència d'ús, ja que els temps del subjuntiu són menys habituals que els de l'indicatiu.

El cas de l'imperatiu, que presenta una freqüència d'ús alta, ateses les característiques oralitzants dels sermons, és una mica més complex. En aquest temps, conviuen tres terminacions diferents: les etimològiques, acabades en *-t*, i les procedents dels presents d'indicatiu i de subjuntiu, les més antigues terminades en *-ts* i les més modernes acabades en *-u*. Com s'ha vist en la taula 7, les formes minoritàries són les etimològiques, mentre que les majoritàries són les formes en *-u*. Fins i tot, si sumem les formes etimològiques i les formes amb *-ts*, les formes amb *-u* segueixen sent les majoritàries. A l'hora de justificar la substitució de les formes etimològiques per les formes analògiques en *-ts* o *-u*, hem recorregut a la morfologia natural, concretament, al principi d'uniformitat. D'acord amb aquest, es prefereix que cada forma tinga una única funció; per tant, és anòmal que una persona presente un morfema específic per a un únic temps.

D'altra banda, hem fet servir el test khi-quadrat per tal d'esbrinar si el canvi es produeix alhora en els temps d'indicatiu, de subjuntiu i l'imperatiu o si, per contra, hi ha diferències en l'evolució. Els resultats del test estadístic indiquen que els temps d'indicatiu lideren el canvi, i que els temps de subjuntiu i l'imperatiu van un mica per darrere, però tots dos amb el mateix ritme. Aquesta coincidència indica que les formes amb *-t* són alienes a la pugna entre les altres dues formes: malgrat que l'imperatiu presenta una forma etimològica específica, el repartiment de les formes analògiques amb *-ts* i *-u* coincideix amb el dels temps de subjuntiu.

Finalment, quan comparem els Sermons amb un text de mitjan segle xv com el *Curial e Güelfa*, el resultat és més aviat paradoxal: un text de principis de segle, com els *Sermons*, presenta una clara preeminència de les formes innovadores respecte de les etimològiques; en canvi, Wheeler, en el seu estudi sobre el *Curial*, constata que la forma tradicional amb *-ts* predomina sobre la forma amb *-u*. La causa d'aquestes diferències pot ser el fet que els *Sermons* són de caràcter oral; per tant, el model de llengua tendeix a ser més popular. En canvi, el *Curial*, obra literària, és més conservadora en les formes, pel seu registre més elevat. Una altra possibilitat és que el *Curial* mantinga les formes antigues amb *-ts* com a recurs literari, per a donar un caràcter arcaïtzant que lligue amb el moment antic en què se situa l'acció de l'obra.

Comptat i debatut, sembla que els temps verbals de l'indicatiu són capdavanters en el procés d'adopció de les formes innovadores amb *-u*; el subjuntiu i l'imperatiu, en canvi, presenten un ritme evolutiu equivalent, una mica més endarrerit que l'indicatiu. Sembla que la freqüència d'ús pot ser un factor que condicione l'evolució de les diverses terminacions; així, els temps més utilitzats, que són els d'indicatiu, són els que adopten més ràpidament la terminació innovadora. En darrer terme, l'estil de l'obra és un altre factor que també pot influir en el manteniment o la substitució de les formes etimològiques. En els *Sermons*, predicats i compilats al començament del segle xv, predominen les formes innovadores amb *-u*, segurament pel seu caràcter oral; tanmateix, en el *Curial e Güelfa*, de mitjan segle, les formes etimològiques amb *-ts* segueixen sent majoritàries, probablement pel registre culte i literari de l'obra.

Bibliografia

- Coromines, J. (1983) *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club Editor.
- Dressler, W. U. (1976) «Morphologization of phonological processes (Are there distinct morphonological processes)?», dins Juilland, A. (ed.) *Linguistic Studies Offered to Joseph Greenberg*, Saratoga, Anma Libri, pp. 313-337.
- Gulsoy, J. (1993) *Estudis de gramàtica històrica*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- IBM Corp. (2019) *IBM SPSS Statistics for Windows*, vers. 26.0., Armonk, NY, IBM Corp.
- Mayerthaler, W. (1987) «System-independent morphological naturalness», dins Dressler, W. U. / Mayerthaler, W. / Panagl, O. i Wurzel, W. U. (eds.) *Leitmotifs in Natural Morphology*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, pp. 25-58.
- Rafel i Fontanals, J. (1963) «La *u* catalana d'origen consonàntic», *Estudis romànics*, 12, pp. 179-211.
- Rea, L. M. i Parker, R. A. (2014) *Designing and Conducting Survey Research: A Comprehensive Guide*, San Francisco, Jossey-Bass.
- Wheeler, M. W. (2012) «La morfologia verbal al *Curial e Güelfa*», dins Ferrando, A. (ed.) *Estudis lingüístics i culturals sobre Curial e Güelfa: Novel·la cavalleresca anònima del segle xv en llengua catalana*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, pp. 875-908.
- Wurzel, W. U. (1987) «System-dependent morphological naturalness in inflection», dins Dressler, W. U. / Mayerthaler, W. / Panagl, O. i Wurzel, W. U. (eds.) *Leitmotifs in Natural Morphology*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, pp. 59-